ISSN 1427-549X

Mirosława Czetyrba-Piszczako
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Przyczynek do badań nad aspektem kulturowym *Eneidy* Iwana Kotlarewskiego w tłumaczeniu Piotra Kuprysia

W styczniu 2017 roku minęła 15. rocznica śmierci filologa, wykładowcy, poety i tłumacza Piotra Kuprysia, związanego ze środowiskiem Lublina, gdzie mieszkał i pracował jako lektor języka rosyjskiego na Uniwersytecie Przyrodniczym. Obok pracy z młodzieżą akademicką P. Kupryś realizował swoje pasje życiowe – pisał własne wiersze w języku ukraińskim, polskim i rosyjskim oraz zajmował się przekładami ukraińskich wierszy klasycznych, które publikował w regionalnych czasopismach lubelskich: „Kamenie", „Sztandar Ludu", „Nasza Kultura" oraz rocznikach ukraińskojęzycznego „Kalendarza Ukraińskiego". Józef Kołodziej wspomina, iż Piotr Kupryś „był typem samotnika, pisał, tłumaczył i tworzył w zaciszu domowym" [Kotlarewski 2008, 22]. Michał Łesiów dodaje, że „wrażliwa i refleksyjna natura skazała go na pewnego rodzaju samoizolację, co znalazło odbicie w twórczości literackiej. Stąd w wierszach tęsknota do czasów szczęśliwego dzieciństwa" [Szewczenko 2012, 45]. Jedynie najbliżsi przyjaciele P. Kuprysia byli wtajemniczeni w jego działalność literacką, bo najczęściej napisane wiersze chował do szuflady, raczej sporadycznie coś publikował.

Piotr Kupryś był pierwszym w Polsce tłumaczem, który zrealizował w całości przekład dwóch fundamentalnych dzieł ukraińskiej literatury klasycznej, czyli wszystkich utworów wierszowanych wielkiego wieszcza ukraińskiego Tarasa Szewczenki *Kobziarz* oraz parodystyczno-komicznego poematu *Eneida* Iwana Kotlarewskiego. Tłumacz wykonując tytaniczną pracę, urzeczywistnił swoje marzenie, by podarować czytelnikowi polskiemu ponadczasowe utwory z literatury ukraińskiej – *Eneidę* jako zwiastuna kształtowania się literatury ukraińskiej oraz *Kobziarza* – wzorzec jej rozkwitu i samoidentyfikacji, podkreśla Krystyna Hawryluk [por. Гаврилюк 2013, 162]. Znamienny jest fakt, że w literaturze ukraińskiej ta trawestacja *Eneidy* Wergiliusza była pierwszym utworem napisanym żywym językiem zbliżonym do mowy ludu ukraińskiego okolic Połtawy, a T. Szewczenko swoim *Kobziarzem* wykrystalizował ukraiński język ogólnonarodowy. T. Szewczenko bardzo wysoko cenił twórczość I. Kotlarewskiego, a w wierszu *Ku wiecznej pamięci*

Kotlarewskiego nazwał go ojcem, który swoją działalnością literacką zapewnił sobie pamięć potomnych, por.

Будеш батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

Będziesz, ojcze, nam panował
W żywych i potomnych,
Póki słońce w niebie świeci,
Ciebie nie zapomną!
[Szewczenko 2012, 109].

Pełne wydanie przekładów pióra P. Kuprysia zostało zrealizowane pięć lat po jego śmierci dzięki staraniom przyjaciół. Dopiero w 2008 roku na rynku czytelniczym ukazały się rezultaty „pracy życia" tłumacza, czyli przekłady *Eneidy* i *Kobziarza*. Oba wydania zostały zaopatrzone w artykuły pióra Michała Łesiowa i dodatkowo wzbogacone słowem wstępnym prezydenta Ukrainy – Wiktora Juszczenki. W przypisach przekładu *Eneidy* M. Łesiów zamieścił komentarze, które miały wyjaśnić polskiemu czytelnikowi niezrozumiałe miejsca.

Pierwsze trzy części poematu-parodii zatytułowane *Енеида. На малороссійскій языкъ перелиціованная* (*Eneida. Na małorossijskij jazyk perełyciowanaja*) autorstwa I. Kotlarewskiego ukazały się drukiem w 1798 roku. Pojawienie się *Eneidy* zapoczątkowało nowy etap w rozwoju literatury ukraińskiej i ogólnonarodowego języka ukraińskiego, a I. Kotlarewskiego obwołano „ojcem" nowej literatury ukraińskiej. Cytując słowa pisarza Bohdana Łepkiego, Michał Łesiów pisze: „wykształcił (Koltarewski – uzup. M. C. P.) język i formę, zebrał spory zasób rymów i błysnął takim zasobem obserwacji, humoru, dowcipu i satyry, że rodacy jego zerwali ostatecznie ze starosłowiańszczyzną, ze scholastyką, ze sztucznym akademickim językiem, a poszli za nim" [Kotlarewski 2008, 9].

Językoznawca Iwan Ohijenko zauważył, że język ukraiński pozostał jak paralityk na szerokiej drodze – był on językiem odrębnym i niezależnym, mową wielkiego narodu, ale naród ten przegrał swoją państwowość. Wszyscy sądzili, że jako język literatury i nauki zaginął on na zawsze razem z kozactwem i Siczą Zaporoską, a prości ludzie i ich język nie były brane pod uwagę [por. Огієнко 2004, 190–191].

I. Kotlarewski, prekursor narodowego odrodzenia literackiego na Ukrainie, tworząc trawestowany poemat, nadał językowi ukraińskiemu status języka literatury poprzez nobilitację rodzimego języka potocznego. Twórca *Eneidy* wprowadził także, jak podkreśla M. Łesiów, „nową epokę poprzez popularny we wszystkich literaturach europejskich gatunek heroikomiczny, który odegrał nieoczekiwanie na gruncie ukraińskim rolę niemal narodowego poematu bohatersko-epickiego [Kotlarewski 2008, 6]. I. Kotlarewski na kanwie klasycznego poematu Wergiliusza ukazał obraz życia Ukraińców czasów kozaczyzny z chwackim kozakiem Eneaszem

na czele, z uwzględnieniem wszystkich przywar i niedoskonałości ówczesnego społeczeństwa ukraińskiego.

Tłumaczowi Jerzemu Jędrzejewiczowi przypadła palma pierwszeństwa w popularyzacji wśród czytelników polskojęzycznej wersji *Eneidy* Iwana Kotlarewskiego. Część pierwsza tego poematu w tłumaczeniu na język polski została zamieszczona w *Antologii poezji ukraińskiej* pod redakcją Floriana Nieuważnego i Jerzego Pleśniarowicza, która ukazała się w 1976 roku. Publikacja przekładu P. Kuprysia jest pierwszym pełnym wydaniem tego klasycznego utworu. M. Łesiów zauważył:

> Piotrowi Kuprysiowi udało się przebrnąć przez ten ważny, ale też i skomplikowany językowo i treściowo tekst i dać mu polską wersję językową. A trzeba było być – pisze dalej Łesiów – wiernym treści, w której przewijały się wątki antyczne i rodzime ukraińskie, i zachować odpowiednią rytmikę i rymowanie. Czasami, dla zachowania pewnych wymogów prozodycznych, musiał użyczać językowi polskiemu w swoim przekładzie naturalizowanych form ukraińskich w stylu „kresowym", jak również poradzić sobie jakoś z liczną u Kotlarewskiego frazeologią ludową [Kotlarewski 2008, 17].

Poemat *Eneida* to utwór silnie nacechowany kulturowo, w którym występują liczne jednostki językowe zaczerpnięte ze skarbnicy mądrości ludowej – frazeologizmy, przysłowia, przypowieści oraz elementy realiów kulturowych .

W niniejszym artykule autorka postara się zanalizować wybrane przez tłumacza sposoby przekładu tych elementów tekstu *Eneidy*, które są charakterystyczne dla kultury ukraińskiej oraz przestudiuje strategie translatorskie zastosowane przez P. Kuprysia w celu przybliżenia odbiorcy licznych różnic kulturowych. Przeanalizuje, czy wykorzystane techniki zdołały wyeliminować bariery przekładowe i doprowadziły do stworzenia przekładu możliwie najbardziej wiernego.

Zarówno w przekładzie P. Kuprysia, jak i J. Jędrzejewicza dużym atutem są licznie zastosowane zwroty frazeologiczne. W materiale poddanym analizie wyodrębniono związki frazeologiczne, które charakteryzują się pełną ekwiwalencją, czyli mają tożsamą strukturę i skład leksykalny w języku oryginału i przekładu, por.

Він взявши торбу **тягу дав**; Забравши деяких троянців, Осмалених, як гиря, ланців, **П'ятами** з Трої **накивав**.	On, wziąwszy torbę, **dał drapaka** Razem z gromadką ocalonych, Dymem pożaru osmalonych, Podobnych jemu zabijaków [*Antologia*… 1976, 121]	On **czmychnął**, tylko torbę chwycił, Zebrawszy jakich Trojan grono, Jak głownie łyków osmolonych, **Drapaka** z Troi wnet **dał** spryciarz [Kotlarewski 2008, 25]

W oryginale zacytowanego fragmentu autor umieścił dwa synonimiczne zwroty frazeologiczne *тягу дав*, *п'ятами накивав* w znaczeniu 'szybko uciekł', umieszczając po jednym w pierwszym i ostatnim wersie analizowanej części poematu. W przekładach obaj tłumacze zastosowali jeden ze zwrotów frazeologicznych, zastępując frazeologizm ukraiński polskim ekwiwalentem *dał drapaka*. P. Kupryś dbał, by konsekwentnie i skrupulatnie dostosowywać swój przekład do zasad i wymogów stylu parodystycznego, czego rezultatem było trafne zastąpienie ukraińskiego frazeologizmu *тягу дав* dźwiękonaśladowczym ekwiwalentem czasownikowym *czmychnąć*.

Przeprowadzona analiza zamieszczonych w obu przekładach jednostek frazeologicznych wskazuje, że dla obu tłumaczy nie stanowi problemu dostosowanie tożsamych odpowiedników semantycznych w języku docelowym, por.

Полюбиться її він мосці І буде **бісики пускать**.	Spodoba się nasz zuch jejmości, A ona też mu w **oko wpadnie** [*Antologia*… 1976, 125].	Spodoba się on tej jejmości I będzie **słodkie oczy robił** [Kotlarewski 2008, 30]

Будь ласкав, сватоньку-старику! **Ізбий Енея з пантелику**,	Bądź łaskaw, stary mój swaciku! **Zbij Eneasza z pantałyku** [Koltarewski 2008, 26]

Obok jednostek w pełni tożsamych znaczeniowo wyekscerpowano z przekładu P. Kuprysia frazeologizmy charakteryzujące się rozbieżnością semantyczną. W poniższym fragmencie tłumacz wprowadza nadwyżkę znaczeniową poprzez zastosowanie zwrotu frazeologicznego *łeb ukręcić* o znaczeniu 'zabić kogoś', natomiast w oryginale autor wykorzystuje ukraiński frazeologizm *ляпас дать*, co w języku polskim tłumaczy się 'spoliczkować, pobić' lub 'zawstydzić'. Tłumacz umieszcza tutaj odmienną sytuację komunikatywną w porównaniu z pierwodrukiem. J. Jędrzejewicz zastępuje to wyrażenie frazeologiczne polską jednostką *sprawić łaźnię*, czyli 'pobić', 'sprawić komuś manto', która jest tożsama znaczeniowo wyrażeniu w języku oryginału, por.

Та вже для тебе обіцаюсь Енеєві я **ляпас дать**;	Lecz obiecuję ci już zaraz Eneaszowi **łeb ukręcić** [Kotlarewski 2008, 27]	Dla ciebie jednak gotów jestem Eneaszowi **łaźnię sprawić** [*Antologia*… 1976, 123]

Zestawiając przekłady pierwszej części *Eneidy* P. Kuprysia i J. Jędrzejewicza, można dostrzec, że pierwszy z tłumaczy skoncentrował się na maksymalnie precyzyjnym odtworzeniu parodystycznego stylu pierwodruku ze wszystkimi jego charak-

terystycznymi elementami, m.in. leksyką obsceniczną i dynamicznym przenikaniu się stylu „wysokiego" i „niskiego", natomiast J. Jędrzejewicz swobodniej odnosił się do przekładu, niejednokrotnie stosował zwroty eufemistyczne, które pozbawiły utwór stylistycznej polifoniczności i ekspresyjności, nadając mu często charakter zrównoważony i monotonny, podkreśla K. Hawryluk (Гаврилюк, online), por.

Енеєм кинута я, бідна, Як сама **паплюга послідня**, Еней злий змій – не чоловік!	Zginęłam, wszystko mi już jedno, Eneasz mnie porzucił **biedną**, To gad, to potwór, a nie człowiek [*Antologia*… 1976, 137]	Eneasz bardzo mnie zasmucił, Bo jak **wzgardzoną zdzirę** rzucił, Eneasz – żmija a nie człowiek! [Kotlarewski 2008, 42]

W tłumaczeniu P. Kuprysia fragment obrazujący kłótnię Junony z Wenus został nasycony elementami pospolitego i wulgarnego stylu, by w satyryczno-komicznym świetle ukazać wady świata bogów olimpijskich, por.

Мовчать! **Прескверна пащекухо**! Юнона злобна порощить.– **Фіндюрко, ящірко, брехухо!** Як дам – очіпок ізлетить! Ти смієш, **кошеня мерзенне**, Зевесу доносить на мене. Щоб тим нас привести в розлад. За кого ти мене приймаєш? Хіба ж ти, **сучище**, не знаєш, Що Зевс мій чоловік і брат?	Zamilknij! **Wstrętna ty pyskaczko**! Junona gniewna trzeszczy przecie, – **O ulicznico i szczekaczko**! Jak dam – to czepek z ciebie zleci! I śmiesz, **obmierzła, wredna sowo**, Donosić na mnie Zeusowi. By skłócić nas, tak się wytężasz. Za kogo bierzesz mnie, **kokoto**? Czy chyba, **suko,** nie wiesz o tym, Że Zeus bratem mi i mężem? [Kotlarewski 2008, 191]

W swoim przekładzie P. Kupryś stosował także fragmentaryczną eufemizację, która polegała na unikaniu stosowania w przekładzie epitetów wulgarnych przez zastąpienie ich substytutem o treści neutralnej, por.

Венера, **не послідня шльоха**, Проворна, враг її не взяв,	A Wenus **nie zasypia gruszek** **W popiele,** diabli jej nie wzięli; [Kotlarewski 2008, 28].

K. Hawryluk podkreśla, że to staranne odtworzenie rytmiki i rymowania oraz wysoki stopień adekwatności tłumaczenia względem oryginału charakterystyczne dla przekładu P. Kuprysia należy tłumaczyć tym, iż przyszły tłumacz wychowywał się w środowisku bilingwalnym [por. Гаврилюк 2013, 162]. Tutaj warto nadmienić, iż znał on język ukraiński od dzieciństwa, które spędził w miejscowościach, gdzie

egzystowali obok siebie Polacy i Ukraińcy, dzięki czemu poznał język, kulturę oraz mentalność obu narodów. Po 1947 roku rodzina P. Kuprysia powróciła w rodzinne strony na Podlasie, do środowiska, w którym języki polski i ukraiński także wzajemnie się przenikały. Późniejsze studia na Uniwersytecie Jagiellońskim pozwoliły mu doskonalić znajomość literackiego języka ukraińskiego. Wieloletnie egzystowanie w diasporze, z dala od ojczyzny, umożliwiło mu zintegrowanie się z nową kulturą oraz zdecydowało o wyjątkowości P. Kuprysia jako tłumacza – reprezentanta dwóch kultur i dwóch języków, którymi władał na wysokim poziomie biegłości.

Eneida I. Kotlarewskiego stanowi bardzo dobry przykład adaptacji różnorodnych elementów ustnej twórczości ludowej w nowej literaturze ukraińskiej. Porównania ludowe, które znalazły szerokie zastosowanie w utworze, stały się kluczowym elementem typizacji bohaterów.

Z jednej strony porównania frazeologiczne konkretyzują obraz postaci, z drugiej zaś są perfekcyjnym środkiem ironizacji. W przekładzie P. Kupryś dążył do zastosowania wielu tożsamych porównań o charakterze satyryczno-humorystyczny, np. przy charakterystyce bogów, por.

І миттю осідлавши рака, Схвативсь на його, мов бурлака, **І вирнув з** **моря як карась**.	I osiodławszy migiem raka, Na niego wskoczył jak burłaka, **Wychynął z morza niczym karaś** [Koltarewski 2008, 28].
Зевес моргнув, **як кріль усами,** Олімп, **мов листик, затрусивсь**	**Jak królik** Zeus drgnął wąsami I Olimp zatrząsł się **jak listek** [Kotlarewski 2008, 188]

czy portretując Trojańczyków, por.

Чи бачиш, як ми обідрались! Убрання, постоли порвались, **Охляли, ніби в дощ щеня**!	Czy widzisz – każdy z nas obdarty! Ubranie, łapcie z łyka starte, **Oklapliśmy jak szczenię w deszczu** [Kotlarewski 2008, 30]
Еней і сам так розходився, **Як на аркані жеребець**.	Eneasz sam się tak rozhulał, **Jak młody źrebak na arkanie** [Kotlarewski 2008, 33]
Дочка Лавися-чепуруха В німецькім фуркальці була, **Вертілась, як в окропі муха**,	Lawińcia, córka strojna, miła W niemieckim stroju wstępowała, **Jak mucha w wrzątku się kręciła** [Kotlarewski 2008, 119]

Komediowo-satyryczny efekt utworu uplastyczniają przysłowia ludowe, których mądrość i prawda życiowa generują konkretne sytuacje. W tłumaczeniu P. Kuprysia odnajdujemy udane polskie ekwiwalenty dostosowane do wiedzy i wartości odbiorcy kultury docelowej, por.

З людьми на світі так буває:
Коли кого міх налякає,
То послі торба спать не дасть.

Na świecie z ludźmi tak się zdarza:
Gdy kto się na gorącym sparzy,
To później i na zimne dmucha
[Kotlarewski 2008, 109]

I. Kotlarewski stosując powszechną w ówczesnej literaturze europejskiej parodię, nadał bohaterom poematu ukraiński charakter narodowy poprzez szerokie zastosowanie kontekstów kulturowych, np. elementów odzieży, nazw potraw kuchni ukraińskiej, instrumentów muzycznych, zwyczajów, wierzeń i licznych antroponimów. Zamieszczona w utworze szczegółowa kronika społeczeństwa ukraińskiego XVIII wieku pozwoliła badaczom nadać *Eneidzie* miano encyklopedii ukrainoznawstwa.

P. Kupryś pracując nad przekładem *Eneidy*, niejednokrotnie stawał przed dylematem, jaki rodzaj techniki translatorskiej zastosować w przypadku poszczególnych elementów kulturowych. Kamil Szafraniec konstatował, że współcześnie badacze reprezentują zupełnie skrajne poglądy odnośnie do przekładalności i nieprzekładalności elementów kulturowych od całkowitej negacji ich przekładalności po wierne zachowanie w przekładzie. Dalej powołując się na spostrzeżenia niektórych tłumaczy, podkreślał, że „oprócz funkcji mediacyjnej przekład pełni również funkcję poznawczą, ma więc na celu wzbogacenie czytelnika o nową wiedzę, również tę kulturową, realioznawczą" [Szafraniec 2014, 395]. Podobnego zdania jest Bożena Tokarz, która pisze, że:

> (…) odpowiedzialność tłumacza zobowiązuje go do zachowania w przekładzie śladów obcości, by czytelnik miał możliwość pełnej konkretyzacji, w której wyniku naturalna chęć identyfikacji z rzeczywistością przedstawioną może uświadomić odbiorcy podobieństwo z tym, co własne, realnie przeżyte i z tym, co nowe estetycznie i poznawczo, a tym samym – wzbogacające [Tokarz 2006, 10].

Kulturowa odmienność stanowiła także wyzwanie dla P. Kuprysia, który jako tłumacz musiał pokonać nie tylko barierę językową, lecz także przede wszystkim ustosunkować się do kontekstu kulturowego przy zachowaniu efektu parodystycznego. W tym celu P. Kupryś skorzystał z dwóch biegunowo odmiennych strategii translatorskich – domestykacji oraz egzotyzacji. Według Wernera Kollera:

przekład jako adaptacja to przekład, w którym specyficzne elementy oryginału zostały zastąpione przez specyficzne elementy w kulturze docelowej w celu zasymilowania tłumaczenia, natomiast przekład jako transfer to przekład, w którym specyficzne elementy oryginału zostały zachowane w kulturze docelowej, wpływając na zmianę bądź odnowę norm języka i kanonu kultury przekładu [cyt. za: Jędraszak 2015, 274].

Przyjrzyjmy się fragmentowi opisującemu tarczę Eneasza wykutą przez Wulkana, na której przedstawiono cały szereg postaci z ukraińskich i rosyjskich bajek ludowych, por.

Поодаль був малий **Телешик**,
Він плакав і лигав кулешик,
До його кралася змія
Крилатая, з сім'ю главами,
З хвостом в версту, страшна, з рогами,
А звалася **Жеретія**.
(...) Були бляховані в персонах
Іскусно, живо, без числа,
Котигорох, Іван Царевич,
Кухарчич, Сучич і Налетич.
Услужливий **Кузьма-Дем'ян**.
Кощій з прескверною ягою,
І дурень з ступою новою,
І славний **лицар Марципан**.

Opodal mały był **Tełeszyk**.
Połykał on płacząc kuleszyk,
Ku niemu żmija się skradała,
Skrzydlata, straszna, siedmiogłowa,
Z ogonem niemalże wiorstowym,
A **Żeretiją** ta się zwała.
(...) Postacie żywe bardzo liczne,
Toczygroch i królewicz Iwan,
Kucharczyc, Suczyc, Nalatywacz
I **Kuźma-Damian** też uczynny.
Był **Kościej** z jagą arcywstrętną,
I dureń z stępą nową, piękną,
Jak też **Marcepan**, rycerz słynny.
[Kotlarewski 2008, 158]

Nazwy własne są tutaj nośnikami obcości, jednak by nie zakłócać procesu komunikacyjnego tłumacz stosuje częściową adaptację przez domestykację, przekształcając niektóre antroponimy na polskie ekwiwalenty poprzez tłumaczenie jego rdzenia na język polski, np. *Toczygroch*, *Nalatywacz*, *Kościej*. Udomowienie nazw własnych powoduje zawoalowanie inności w przekładzie i dostosowanie treści utworu do wiedzy czytelnika polskiego.

Innym typem techniki tłumaczeniowej zastosowanej w powyższym fragmencie jest egzotyzacja ukierunkowana na wprowadzenie obcości w przekładzie poprzez umieszczenie jednostek antropomorficznych obcych językowo i kulturowo, np. *Tełeszyk*, *Żeretija*, *Kucharczyc*, *Suczyc*.

Podobne ekwiwalenty funkcjonalne, które opisują zjawiska lepiej znane w kulturze polskiej wykorzystuje P. Kupryś przy tłumaczeniu następujących wersów, por.

Се килим-самольот чудесний,
За Хмеля виткався царя,

To cudny dywan latający,
Za czasów króla Ćwieczka tkany
[Kotlarewski 2008, 121]

І що його покійний дядько,	Że jego wuj, nieboszczyk Parys,
Паріс, Пріамове дитятко,	Priama dziecię, przyznał zaraz
Путівочку Венері дав.	**Jabłuszko Wenus niecnotliwej**
	[Kotlarewski 2008, 25]

W języku ukraińskim jednostka leksykalna *путивка* nazywa gatunek jabłka jesiennego. Tłumacz wprowadził w miejsce oryginalnego wyrażenia szczegółowego hiperonim, który wnosi udomowienie oraz trafnie oddaje wartość komunikatu wyjściowego. P. Kupryś odwołuje się do bardziej ogólnej jednostki także w kolejnych przykładach, zastępując hiponim z tekstu oryginalnego hiperonimem w przekładzie, por.

Для тебе? – ох, **моя ти плітко!** –	Dla ciebie? – och, ty **moja rybko!** –
Вулкан задихавшись сказав.	Zdyszany Wulkan jej powiedział.
	[Kotlarewski 2008, 153]
На зруб я продала троянцям,	Na zrąb sprzedałam ja Trojanom
Твоїм молельщикам, підданцям,	Wyznawcom twoim i poddanym,
Дубків і сосен строїть флот.	**Na flotę lasek niezbyt wielki**
	[Kotlarewski, 164]

W poemacie *Eneida* imiona własne są jednym z charakterystycznych elementów kontekstu kulturowego. W przekładzie P. Kuprysia część antroponimów ukraińskich pojawia się w transliteracji łacińskiej z zachowaniem ortografii polskiej, co warunkuje egzotyzację tekstu przekładu:

Знайшов з троянців ось кого:	Odnalazł z Trojan oto kogo:
Педька, Терешка, Шеліфона,	**Tereszka, Fedka, Szelifona,**
Панька, Охріма і **Харка,**	**Ochryma , Pańka** oraz **Łeśka,**
Леська, Олешка і **Сізьона,**	**Oleszka, Charka** i **Sizona,**
Пархома, Їська і **Феська,**	**Parchoma, Iśka** oraz **Feśka,**
Стецька, Ониська, Опанаса,	**Onyśka, Stećka, Opanasa,**
Свирида, Лазаря, Тараса,	**Swyryda,** jak też i **Tarasa**,
Були **Денис, Остап, Овсій**	Był **Denis, Ostap, Owsij** – sporo
І всі троянці, що втопились,	Tych Trojan, co się potopili
	[Kotlarewski 2008, 96]

Przy tłumaczeniu niektórych antroponimów bohaterów greckich P. Kupryś wykorzystał technikę uznanego ekwiwalentu, czyli rozpowszechnionego i ustalonego tłumaczenia danego imienia w języku polskim, por. *Eneasz*, *Bachus*, *Boreasz*, *Deres, Tezyfonia*, *Anchizes*, *Ganimedes*, *Acestes*, *Febus*, *Messapus*, *Halezes*, *Kupido*, *Euros*, *Euryjal*, *Julus*.

> Tłumaczenie *Eneidy* jest niełatwe z wielu względów – pisał M. Łesiów – (...) jest mnóstwo osobowych nazw własnych wziętych z historii i mitologii greckiej i łacińskiej, których formy fonetyczno-morfologiczne w tradycji językowej Ukraińców znacznie się różnią od odpowiednich form polskich. A nazw takich można znaleźć w całym poemacie około 220. Nazwy te otrzymują też czasem w ukraińskim kontekście utworu pewne cechy zewnętrznie ukraińskie [Kotlarewski 2008, 11].

W poemacie niektóre imiona greckie występują w formach deminutywnych, które zostały przez P. Kuprysia zaadaptowane przez dodanie formantów zdrobnienia zgodnie z polskim uzusem językowym, por. Lawinię pieszczotliwie nazywał *Lawińcią*, *Lawisią*, Eneasza – *Eneaszkiem*, *Eneaszeczkiem*, Kupidyna – *Kupidynkiem*, Euryalusa – *Euryjaleńkiem*, Wulkana – *Wulkańciem*, Anchizesa – *Anchizenkiem*.

Z innych technik egzotyzujących wykorzystał P. Kupryś reprodukcję z objaśnieniem. Aby przybliżyć odbiorcy polskojęzycznemu elementy ukraińskiej kultury muzycznej, wprowadził nazwy instrumentów i tańców ludowych w transliteracji, por.

Бандура **горлиці** бриньчала, Сопілка **зуба** затинала, А **дудка** грала **по балках**; **Санжарівки** на скрипці грали,	Bandura grała wciąż **„horłycię”** Fujarka – **„zuba”, „metelicę**”, **„Po bałkach” dudka** wywodziła; A skrzypce „**sanżarówkę”** grały [Kotlarewski 2008, 33]
Тут інші **журавля** скакали, А хто од **дудочки** потів,	Kto to „**żurawia”** wyskakiwał, A kto od **dudki** wpadał w poty [Kotlarewski 2008, 35]

Horłycia to dawny ukraiński taniec ludowy tańczony w parze: dziewczyna „horłycia” (turkawka) i kawaler; *zub* jest tańcem wykonywanym przy akompaniamencie fujarki, jedną z odmian dudek była tzw. *zubiwka*; *dudka* to nazwa instrumentu muzycznego, polski odpowiednik *dudy*, natomiast znaczenie jednostki leksykalnej *po bałkach* nie zostało do końca wyjaśnione, ponieważ nie udało się odnaleźć tańca czy piosenki o takiej nazwie. Pod określeniem *sanżarówka* ukryty jest temperamentny ukraiński taniec ludowy i piosenka.

Kolejne przykłady wykorzystania różnych strategii tłumaczeniowych obrazują pojęcia nazywające potrawy i napoje. P. Kupryś z jednej strony neutralizował obcość w tekście przekładu, wprowadzając ekwiwalenty polskie, z drugiej zaś egzotyzował ją w wyniku transferu realiów ukraińskich na grunt kultury polskiej. M. Łesiów zaopatrzył tłumaczenie P. Kuprysia w odpowiednie przypisy, w których wyjaśnił znaczenie przytoczonych określeń, dzięki czemu frazy te stały się bardziej zrozumiałe dla polskiego czytelnika.

Tłumacz zachował w przekładzie charakterystyczne dla kultury ukraińskiej nazwy napojów alkoholowych, np. *braha, warenucha*, *sykizka*, *dereniówka*, uwydatniając w ten sposób różnice kulturowe i wywołując bezpośrednie skojarzenia z obcą kulturą, np.

І **браги** повнії діжки;	A **brahy** pełne były dzieże [Kotlarewski 2008, 47]
Над **варенухою** трудився,	Nad **warenuchą** rad się trudził [Kotlarewski 2008, 149]
Пили **сикизку, деренівку** І кримську вкусную **дулівку**, Що то **айвовкою** зовуть.	**Sykizkę** pili, **dereniówkę** I smaczną krymską też **gruszkówkę**, **Ajwówkę** zwaną, jak kto życzy [Kotlarewski 2008, 122]

Wprowadzając hiperonim *gruszkówka*, P. Kupryś zneutralizował egzotyzację tego elementu i umożliwił odbiorcy przekładu podjęcie odpowiedniego tropu odnośnie do rodzaju spożywanego alkoholu. W języku ukraińskim określenie *дулівка* oznacza nalewkę z gruszy z gatunku *dula*.

Przytoczone sposoby tłumaczenia elementów kulturowych wskazują na to, że tłumacz zastosował technikę adaptacji poprzez udomowienie realiów ukraińskich tekstu oryginału. P. Kupryś chętnie wykorzystywał także transfer za pośrednictwem strategii egzotyzacji, wprowadzając do przekładu jednostki językowe nacechowane obcością. Sąsiedztwo geograficzne oraz wzajemne długotrwałe kontakty przyczyniły się do bliskości kulturowej Ukrainy i Polski oraz do wzajemnego przenikania się aspektów kulturowych. Właśnie to doświadczenie kulturowe uwzględnił tłumacz, stosując różny stopień udomowienia elementów kultury ukraińskiej.

W niniejszym artykule został przedstawiony jedynie zarys bogactwa elementów nacechowanych kulturowo, które tłumacz odzwierciedlił w przekładzie na język polski. Koloryt środków językowych zawartych w *Eneidzie* warunkowany jest parodystyczno-komediowym charakterem poematu, w którym jedno z zadań polega na odtworzeniu ukraińskiego humoru tak szczodrze przetransportowanego przez I. Kotlarewskiego w ludowych frazeologizmach, porównaniach i przysłowiach oraz adekwatnie zobrazowanego przez P. Kuprysia w tłumaczeniu na język polski. Zachowanie elementów kontekstu kulturowego w ich oryginalnym brzmieniu determinuje wewnątrztekstową egzotyzację tekstu przekładu, co jednak nie wpływa na jakość i skuteczność przekazu. Przekład P. Kuprysia charakteryzuje się wysoką adekwatnością w stosunku do oryginału, autor skupia się na dokładnym odtworzeniu stylu burleski ze wszystkimi jego charakterystycznymi cechami.

Bibliografia

Antologia poezji ukraińskiej. 1976. Red. Nieuważny F., Pleśniarowicz J. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Gavrilûk Hristina. 2013. *Džerelocentrizm pol's'komovnogo perekladu poemi „Eneïda" Ìvana Kotlârevs'kogo.* V: *Aktual'nì pitannâ gumanìtarnih nauk*. Vip. 7: 160–166 [Гаврилюк Христина. 2013. *Джерелоцентризм польськомовного перекладу поеми „Енеїда" Івана Котляревського.* В: *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 7: 160–166].

Gavrilûk Hristina. *Eneïda Ìvana Kotlârevs'kogo u pol's'komovnomu pročitannì Êži Êndžeêviča ta Petra Kuprisâ*. (online) http://drohobych.net/youngsc/AQGS/2012_3/language/288-295.pdf (dostup 25.03.2017) [Гаврилюк Христина. *Енеїда Івана Котляревського у польськомовному прочитанні Єжи Єнджеєвича та Петра Куприся*. (online) http://drohobych.net/youngsc/AQGS/2012_3/language/288-295.pdf (доступ 25.03.2017)].

Jędraszak Natalia. 2015. *Strategie tłumaczy wobec zjawiska obcości kulturowej w przekładach dwudziestowiecznej prozy nowogreckiej na język polski*. „Slavia Meridionalis" nr 15: 274–287.

Kotlarewski Iwan. 2008. *Eneida w tłumaczeniu Piotra Kuprysia*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Kotlârevs'kij Ìvan. *Eneïda*. (online) https://pysar.net/poemy/Enejida/index.html (dostup 25. 03.2017) [Котляревський Іван. *Енеїда*. (online) https://pysar.net/poemy/Enejida/index.html (доступ 25.03.2017)].

Ogìênko Ìvan. 2004. *Ìstorìâ ukraïns'koï literaturnoï movi*. Red. Timošik N. Kiïv: Naukovo-vidavničij centr Naša kul'tura ì nauka [Огієнко Іван. 2004. *Історія української літературної мови*. Ред. Тимошик Н. Київ: Науково-видавничий центр Наша культура і наука].

Szafraniec Kamil. 2014. *Kultura polska w przekładzie. Problemy ekwiwalencji*. „Acta Universitatis Lodziensis" nr 21: 393–401.

Szewczenko Taras. 2012. *Kobziarz*. Przekł. Kupryś P. Lublin–Lwów: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Tokarz Bożena. 2006. *Przekład w dialogu międzykulturowym.* W: *Dialog czy nieporozumienie (z zagadnień krytyki przekładu)*. Red. Fast P., Janikowski P. Katowice–Częstochowa: „Śląsk" Sp. z o.o. Wydawnictwo Naukowe, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej: 7–20.

Summary

The study of the cultural aspect of Eneida Ivan Kotliarevsky's in Piotr Kupryś's translation

Piotr Kupryś was the first Polish translator to fully translate two classical works fundamental for Ukrainian literature. These were: Kobzar by Taras Shevchenko and Eneida by Ivan Kotliarevsky.

Kotliarevsky's Eneida is a vivid example of adapting diverse elements of oral folklore culture in modern Ukrainian literature. The article analyses types of translation procedures the translator applied when dealing with cultural context. Generally speaking, Kupryś followed two strategies of rendering cultural elements: domestication – in order to adapt the target text to target readers' knowledge; as well as foreignisation with explanation – thanks to which he enriched target readers' knowledge about reality and culture of the source text.

Key words: cultural context, translation strategies, foreignisation, domestication

Kontakt z Autorką:
zbp58@interia.pl